IN GEVEB A JOURNAL OF YIDDISH STUDIES

חיים גראַוויצער: (די געשיכטע פֿון דעם געפֿאַלענעם) פֿון דער חבדישער וועלט • Chaim Gravitzer: The Tale of the Downfallen One From the World of Chabad

by Fishl Schneersohn, translation Ri J. Turner

In geveb: A Journal of Yiddish Studies (June 2018)

For the online version of this article:

[http://ingeveb.org/texts-and-translations/chaim-gravitzer]

חיים גראַוויצער: (די געשיכטע פֿון דעם געפֿאַלענעם) פֿון דער חבדישער וועלט

Chaim Gravitzer: The Tale of the Downfallen One From the World of Chabad

Fishl Schneersohn
translated by Ri J. Turner

Introduction: The novel *Chaim Gravitzer* was written by Fishl Schneersohn (a psychiatrist, pedagogical theorist, and great-great-great-great grandson of the founder of the Chabad-Lubavitch Hasidic dynasty) over the course of nearly two decades, from 1921 to 1938. Set in the mid-nineteenth century, the novel depicts the spiritual struggles of a middle-aged Hasidic man from the Chabad-Lubavitch movement. Despite his ecstatic religious experiences, the eponymous main character, Chaim Gravitzer, harbors profound spiritual doubts—in particular, after the premature death of his only son, he struggles to reconcile religious ecstasy with human suffering. In an attempt to find answers, he travels on foot throughout Eastern Europe, matching wits with representatives of various Jewish religious movements. However, he fails to find satisfaction either in sustained Torah study or in the teachings of various charismatic Hasidic and Misnagdic leaders. Ultimately, after several disturbing visits from his late son Yossele, who escorts him forcibly on an otherworldly journey, Chaim finds redemption in surrendering himself utterly to a worldly charitable cause: looking out for the well-being of young Jewish boys who have been kidnapped for Russian military service.

The novel boasts a longevity which is unusual for a work of Yiddish literature: it is still actively read today by religious Jews (particularly Chabad Hasidim who are questioning their belonging to the Chabad community, as well as other Chabadniks who are willing to read a work which continues to be considered subversive). The ongoing interest in the novel is partly attributable to the fact that the book was translated into Hebrew immedately after it was written, and thus has remained accessible despite the decline in Yiddish readership.[1] However, the fact

[1] The Hebrew translation was produced in 1938-1940 by the poet Avraham Shlonsky under Schneersohn's supervision. It was reissued in 2013 by the Israeli press Yedioth Ahronoth, which has led to a recent uptick in interest in the novel in Israel and beyond, including in secular circles.

that the novel still enjoys an active readership also speaks to its continued pertinence to questions of faith and ethics in an Orthodox context.

The following excerpt, which is taken from the final chapter of the novel's first volume (of three), tells the story of Chaim's rise, immediately preceding the headlong fall that precipitates his epic journey throughout Jewish Eastern Europe. In this moment of the narration, before the devastating death of his son, Chaim is on course to become a new *rebbe* (charismatic Hasidic leader)—a move which would create political upheaval in the Chabad movement, whose dynasty is strictly hereditary. The chapter describes both the immense attraction felt by the members of Chaim's community to his presence and his teachings, and their misgivings about the political impact of his ascent. Fishl Schneersohn's historical and ethnographic sensitivity, his immense erudition in traditional sources (biblical, rabbinic, and Hasidic), and his exquisite feel for the existential drama that possesses a community in search of spiritual leadership, combine here to produce an account of "the birth of a *rebbe*" that is both epic in scope and startling in its immediacy.

Translator's Acknowledgments: I undertook the translation of the novel *Chaim Gravitzer* under the aegis of the Yiddish Book Center Translation Fellowship in 2014, and I will complete it in the coming months with the support of a grant from the PEN/Heim Translation Fund. I am grateful to both organizations for their support. Thanks also to Zvi Yosef Schechter, the author's grandson, for his permission to publish the translation of an excerpt from the novel. Finally, my heartfelt thanks to Eli Rubin and Yehudah Zirkind for their assistance with this chapter, especially for their clarifications of historical context and religious concepts from Chabad Hasidism.

Chaim Gravitzer: The Tale of the Downfallen One From the World of Chabad

Excerpt from Volume I, Chapter 3:

The Great Conflagration[2]

No one in town remembers exactly how it happened, even though almost everyone not only witnessed, but indeed participated in the extraordinary occasion. Despite or perhaps because of the fact that the event upset entire cities, the population woke up afterwards as if from a dream, and had to strain to remember what they had experienced. Even when they were still fresh, the events quickly took on the sheen of ancient legend, with few of the markers of an actual happening. Anyone racking his brains for the memory found that his bewildered imagination unintentionally intertwined reality with fantasy. But everyone remembered the following, in more or less detail:

Chaim returned home soon after the previous momentous Sabbath. Shortly thereafter (no one remembers exactly when the shift happened), he was beyond recognition. He had not in fact transformed—but his usual fire flared up to new heights. A long-awaited yet unbearable ascent overtook his soul. The life in and around him revealed itself in its prodigious, naked totality. The sterile veil of separateness fell away from the world. Words, letters, shapes, effects, events—they all became unbearably transparent. Anywhere he turned his gaze, he saw the material world melting into living smoke—the very manifestation of divine vitality. He did not stop at even the smallest compromise which would have allowed an ordered world to endure. The teachings of Chabad threw off every last scrap of their verbal husk, revealing themselves to be blinding fountains of light. Indeed, any word that came to Chaim's lips, anything that came into contact with him began to shimmer and glow.

Externally, Chaim had not changed. But he glowed with solemn, taciturn serenity. His mighty figure, his pensive, luminous eyes, his hot breath, the subtle tremor that radiated outward to the last fold of his caftan—every one of his features proclaimed the solemn tranquility of spiritual thrall. He looked at everything and everyone with open, unseeing eyes, which perceived nothing because they had already perceived everything. The light of illusion no longer obscured anything. An outlandish smile kindled on his lips, flickering at the right-hand corner of his mouth and flaring diagonally downward to extinguish in the depths of his black beard. His white teeth glinted from their hiding place, revealing their owner's enraptured desolation and his naked, deadly determination.

His behavior had changed noticeably. Habitually stormy, he suddenly became tight-lipped and focused, as if his restiveness had been swallowed up by his devotion. Fresh

[2] The chapter title here is based on the heading that appears in Shlonsky's Hebrew translation of *Chaim Gravitzer*—there are no chapter titles in the Yiddish edition of the novel's first volume.

transcriptions of the Rebbe's newest sermons arrived from Lubavitch, but Chaim did not declaim them before an audience the way he would have in the past. He was seen less and less often at Chabad festivals and evening celebrations, which soon, like Chaim himself, fell ecstatically silent. It's not that he fled from human contact or held himself aloof—merely that when he was out in public, his overwrought fervor was evident to everyone. At first, other men teased him with the audacious informality habitual among Chabadniks—though they were careful never to show disrespect.

"Chaim's been drinking the vodka of the upper spheres–"

"Chaim's on a quest for the wine that's being stored for the Messianic feast–"

"He's scrambling up even beyond the upper spheres . . . "

Others picked up on Chaim's own words—"The 'glowing coals' of the 'lime kiln' . . . "[3]

The older men were immediately suspicious of Chaim's transformation, and distanced themselves however they could. Not only did Chaim not seek the Rebbe's advice about his new approach—it was as if he had altogether forgotten that the Rebbe existed. The older men looked askance at Chaim, as if to say, "We've always known that he'd come to a bad end." They sensed rather than understood that Chaim's newest waves of ecstasy would not shatter but flood the iron pillars of the Lubavitcher world, the millennia-old pillars of Torah and Jewishness, which the Chabad movement had renewed and illuminated in its own way. Chaim's recent behavior radiated a beguiling zeal that seemed somehow foreign to Judaism—it was as if he were being borne aloft on an ascending wave that was utterly uncontained, like a natural disaster.

Besides, the story of the Strashelyer renegade[4] was still fresh in the minds of the older generation. The Strashelyer, the Alter Rebbe's student, had identified and cultivated in himself the very same radiance, unique to Chabad, which combined joy, divine simplicity, and exaltation—with the same devoted determination that Chaim Gravitzer was demonstrating now, although in a different style. Both of them were intent on transcending all earthly containment for the sake of complete surrender to divinity. And that's how the Chabad movement was almost torn in two after the death of the Alter Rebbe: some of the Hasidim joined the Miteler Rebbe, and some followed the Strashelyer. The world of Chabad wobbled on its axis, and schism was in the air. After all, Satan is watching, waiting to leap upon great souls in their moments of vacillation . . . It took time, and the Hasidim had to endure a fair amount of suffering, before the Chabad movement was ultimately restored to wholeness under the leadership of the Miteler Rebbe. So the older Hasidim were justifiably wary of Gravitzer and the potential risks he posed.

They say that Nochem the Ritual Slaughterer took a chance and tried to talk Chaim down. Nochem was an elder who still remembered the trips to the Alter Rebbe, of blessed memory. He was known as "the Sharp Yarmulke." He was in his seventies, yet could still hold his own against the younger ritual slaughterers when it came to the steadiness of his hand. Like the other elders, he looked on with trepidation as Chaim's flood of zeal swelled ominously, sweeping up anyone in its path. He became especially perturbed when he saw that even a few of the older

3 "The glowing coals": a reference to a sermon which Chaim delivers in the previous chapter. "The lime kiln": a Midrashic or Talmudic reference, and the nickname by which the other Hasidim refer to Chaim due to his fiery nature and willingness to confront the Rebbe.

4 The Strashelyer Rebbe, Aharon HaLevi Horowitz of Strashelye (1766-1828), was a student of the Alter Rebbe (Shneur Zalman of Liady, 1745-1812), the founder of the Chabad-Lubavitch dynasty. Reb Aharon HaLevi Horowitz was a contender for succession to leadership of the Chabad-Lubavitch movement after the death of the Alter Rebbe.

Hasidim could not hold their ground, and succumbed to the glowing stream of Chaim's charisma. So one day in the synagogue, Nochem approached Chaim, put an arm around his shoulders, and began, "Well now Chaim, I can see that you're trying to ascend to Heaven in a fiery chariot like Elijah the Prophet. But no one else has ever tried to imitate Elijah's feat. Even the Ba'al Shem Tov, of blessed memory, dd not allow himself that indulgence.[5] It's not the will of the Creator that worlds should appear and disappear just so. Even the highest spiritual plane rests on Torah and the Commandments—let alone our world! We dare not forget a single jot or tittle. Only the Primordial Snake—" Nochem the Sharp Yarmulke emphasized his words with a broad gesture "—the poisonous snake that lies curled up in the soul—tries to outstrip the will of the Creator. That's the stratagem of the Other Side, the Forces of Evil. What's come over you? Do you really think you'll be permitted to lord it over a rebbe's court for long? Even the Strashelyer didn't go that far.[6] And besides—"

Nochem broke off mid-sentence. He had suddenly noticed that Chaim wasn't listening, or more accurately, Chaim was taking his words quite differently than he intended. Nochem took another look at Chaim's frank, shining face and understood that no matter how harshly he spoke, his words would melt in the quiet glow of Chaim's zeal, like shards of ice thrown into a firepit.

"Nochem!" cried Chaim, beaming at him. "If you open your eyes, you'll see that truly, *eyn oyd milvadoy*. Do you hear me? *Eyn oyd milvadoy*—nothing exists aside from Him! It's so easy to uplift and redeem all the worlds. We mustn't lose a single moment. Behold, the eternal light of *eyn oyd milvadoy* already permeates everything. Nochem, just open your eyes . . . "

This was so strange that even Nochem the Sharp Yarmulke was left bewildered. He suddenly felt faint. A wave of otherworldly sweetness overtook him, and his muscles went limp. What was going on? Chaim's wide eyes were looking straight into his soul, and his words made their way into its trembling depths—awakening, coaxing, beckoning . . . Nochem had felt the same way at age sixteen, when he first heard the Alter Rebbe, of blessed memory, speak. Maybe he would join Chaim's followers for a while, just to see . . . Oh! Nochem was frightened of his own reaction. For a moment, he had been flooded with fascination. But it was precisely this seductive sweetness that aroused Nochem's suspicion that something demonic was at play. He was, after all, a lifelong Hasid, deeply devoted to standing guard over the iron foundations of the Hasidic way. So he spun around and fled from the synagogue without looking back once. They say that he didn't even stop at home, but set out immediately for Lubavitch.

Indeed, anyone who crossed paths with Chaim could not withstand his powers. Behind his back, it was possible to reflect, doubt, rationalize, reject. But in a face-to-face encounter with Chaim, all such defenses melted before the quiet trembling radiance which emanated from his entire being, down to the smallest crease in his wide black belt. How was it possible? Why was it that Chaim's presence awakened the hidden side of each person's soul, called forth a slumbering, astonishingly simple joy that had the capacity to enrapture both the human spirit and its surroundings?

---

[5] This refers to a story circulated in Chabad Hasidism in which the Baal Shem Tov says he could ascend to heaven alive like the prophet Elijah, but prefers that his body "return to dust." This is understood as an affirmation of the spiritual advantage of being rooted in the earth, in this world, rather than seeking to escape it into ecstasy. (Thank you to Eli Rubin for contributing this footnote.)

[6] The Strashelyer Rebbe did in fact establish his own court and successfully attracted a following, but only after his own Rebbe had passed away—a trajectory that's very different from the brazenness displayed by Chaim here. (Thank you to Eli Rubin for contributing this footnote.)

It did not occur to anyone to pose this simple question. The stream of glowing exaltation seemed to penetrate every soul from the inside out. Today when people talk about what happened, they wonder now why they wondered so little back then! But at the time, it simply seemed that each person had come into his own—had taken up residence in the wide-open palaces of his own soul.

Toward the beginning of that period, one day after the evening service, Chaim sat down with the congregation to make a toast in the Hasidic fashion. As always, pure vodka was the drink at hand. Everyone had a full snifter. But before there was time to say a blessing over the liquor, the crowd fell into a deep silence. The glowing wave poured down over all the assembled. Wearing his otherworldly smile, Chaim began speaking on the matter of *eyn oyd milvadoy*.

Curiously enough, no one today remembers his sermons from that time, which had such a cataclysmic effect. What everybody does remember, though, is that somehow the simplest, most axiomatic words in the Hasidic lexicon glowed when Chaim uttered them. Truly, it was only during that period that the community merited a first-hand understanding of the meaning of *eyn oyd milvadoy*: Everything and everywhere is God. The whole community felt the portentous rawness, the piercing joy of this shining truth. And the sense of extreme simplicity grew with Chaim's every word, dissolving the boundaries of space and time. No one noticed the length of Chaim's sermon, but he suddenly paused, lifting his wide eyes to the windows.

"The night is already on its way out . . . and the sun is rising in serenade to *eyn oyd milvadoy* . . . come, let's immerse in the water . . . "

Everyone rose quietly from the table, where the full snifters of vodka still sat untouched. Outside, the day began to dawn in earnest. The earth sprawled in a faint, wordless and motionless. In the gaping sky, the pale rays of daybreak wove their serenade to the dissolving silence of the night: *eyn oyd milvadoy*!

On another occasion, when the crowd began to disperse after a Sabbath morning prayer service, Chaim still stood in the corner, deep in devotion. He faced the wall, his prayer shawl pulled up over his head, and his shoulders trembled. A devastatingly sweet melody floated out from his corner—Chaim was singing, still in the throes of prayer. Just as with his sermons, no one can remember these marvelous melodies today. Everyone remembers only that they soaked the soul with the radiance of joy. Not only the other Hasidim, but the whole congregation (simple storekeepers, artisans, ordinary householders) heard within their own hearts the serenade of *eyn oyd milvadoy*. Everyone present sensed the uncommon simplicity of true spiritual ascent.

And when they returned later that day for the afternoon service, they found Chaim still praying in the same corner where they had left him that morning. He was even standing in the exact same posture of devotion: facing the wall, his prayer shawl over his head, his shoulders trembling quietly. Only the melody had changed—its sweetness had deepened unbearably.

Much later, several Chabadniks tried to make sense of the exquisiteness of that melody.

"That was the melody," they would try to explain, "of a soul that perceived within itself the true radiance of soul-transcendence. Soul-transcendence and soul illuminate one another, and dissolve together within the Divine. But no, that's not it at all! It's higher than *ahave rabe betaynugim.*[7] It's a song of the created Worlds, which sense divinity within themselves, just as if they had not yet been created. The created and the not-yet-created—they are separate, yet united within divinity. The unification of existence and nonexistence, of presence and absence, in the

7 *Ahave rabe betaynugim*—lit., a great, delightful love: a love that luxuriates in the connection with the divine. C.f. Song of Songs 7:7, Tanya Igeret Hakodesh 18, Tanya Likutei Amarim Chapter 43.

Light Without End. Existence and absence in the World of Illusion—that which is prior to the *tsimtsem* and that which is subsequent to the *tsimtsem*[8]—illuminate one another, and dissolve into the Divine Self . . . ”

But all this clever talk cannot convey the flavor of a song that is beyond any word or name. It's better not to speak of it, not to utter a single word. Not a word! The elation in the synagogue was enormous. Everyone stood white-faced, absorbed, and did not dare to take their eyes off the glowing corner. The more the ecstasy smoldered, the more it had hardly begun to burn—and the more it remained unconsumed. The glowing, trembling wave flooded the entire synagogue. Like children drawing excitement from their own fright, the men crowded together and whispered, “Chaim Gravitzer, Chaim Gravitzer . . . ”

Late that night, after the Sabbath had ended and the entire town had kindled lights for the new week, Chaim finally turned around and abruptly faced the congregation. It’s curious—everyone remembers this as if it had happened yesterday. With captivating, deliberate movements, Chaim took off his prayer shawl and folded it. Wearing his abstracted smile, he quickly put his hat on over his yarmulke and his Sabbath overcoat around his shoulders. And looking around with bright, unseeing eyes, he walked out of the synagogue with firm, ecstatic steps.

Everyone remained standing for a while longer, pale and enthralled. No one wanted to break the exquisite silence. They continued to look at one another like children who had witnessed something awe-inspiring.

“How about that? Well, what do you make of it?”

“Chaim Gravitzer!”

It was not so much that everyone still saw Chaim's figure before their eyes. Rather, they continued listening within themselves to the glowing serenade that rose from the hidden side of the soul, bringing with it an unfamiliar, pure joy, an experience of ecstatic devastation. Looking back, it’s difficult to grasp the things that felt so obvious back then. Chaim himself was not the point. When everyone gravitated toward him, it was because they were gravitating toward the yearning serenade of *eyn oyd milvadoy* which fluttered in every breast—toward the glowing depths opening up in each soul. Chaim himself was only the catalyst—a sort of ecstatic signal calling forth the glowing core, the true life of the spirit, within each person. Truly, every single person clearly sensed the eternal, ethereal flame of *eyn oyd milvadoy*.

Eyn oyd milvadoy—nothing at all exists except Him alone!

And in losing themselves utterly, they found themselves more truly than ever before. Their souls lit up in an entirely new way. It was not for nothing that this period was later referred to as “The Great Conflagration.”

On their way out of the synagogue, no one wanted to shed the newfound awareness of the soul's glowing serenade—and they could not have shed it even if they had tried.

It was a beautiful moonlit summer night. The moon looked down upon the earth with shining, unseeing eyes. It made its way among the stars and the pure white clouds. The earth felt lucky to lay eyes upon it. Just by looking upwards, the black, dark earth found itself transformed into a silver, luminous lunar world.

It was about an hour before midnight. As was typical on such a beautiful night in a respectable neighborhood, people were standing around in clusters near the houses. Tonight,

8 *Tsimtsem*—lit., contraction: a reference to a Kabbalistic creation myth in which God withdrew from the universe in order to make space for the created world.

though, the clusters were unusually subdued. Out of the pensive silence, a few people spoke quietly: “Chaim Gravitzer, Chaim Gravitzer . . . ”

Suddenly an invisible force overtook everyone. Clusters merged together into larger groups, and the groups into a throng. As if possessed, the mob took off running down the path, swarming over a fence that stood in the way. They arrived at Chaim's house and clustered around his darkened windows. They peeked in and saw Chaim Gravitzer sitting right there, flooded in moonlight. His arms were crossed serenely over his belt, and he still wore his abstracted smile. The onlookers saw something in his face that threw them into a frenzy. They fell on their faces and cried out, “Chaim Gravitzer, Chaim Gravitzer!”

The next day, storekeepers opened their stores as usual. As always, Chaim passed the stores on his way to the synagogue in the morning. The storekeepers ran outside in their greasy aprons to watch him pass. They clasped each other's hands like children, marveling at his ecstatic, deliberate gait and whispering to one another, “Chaim Gravitzer, Chaim Gravitzer!”

Near the synagogue, women and children came out of their houses, lifting their hands to Chaim and crying out, “Chaim Gravitzer, Chaim Gravitzer!”

Everyone understood that the situation could not last. Either everyone would rise to Chaim's level and dissolve with him into the serenade of *eyn oyd milvadoy*, or Chaim would, God forbid, fall back down to earth. Everyone sensed that a great fire was hovering over the town, already smoldering—it was only a matter of time until its towering flames would flare up and the great conflagration would begin.

And indeed, they did not have long to wait. That very evening, the glowing, trembling wave cascaded over the town. Today no one can remember exactly how it began. Around twilight the entire town was seized by a blinding lightning-strike of epiphany. As is often the case, the epiphany seemed particularly unexpected precisely because it was so long awaited. The conviction overtook every one of the townspeople like a dazzling annunciation.

“Chaim Gravitzer, Chaim Gravitzer is calling . . . he is calling . . .”

“What? Chaim Gravitzer himself? . . .”

A strange, enraptured terror fell upon the town. Everyone remembers it as if it were yesterday. They dropped whatever they were holding, and storekeepers did not even bother to lock their stores. Everyone set off running. The streets were packed. From every corner of the town, from streets near and far, people ran through the marketplace into the Old Synagogue, where Chaim had stood since the early morning. A mighty river of people flooded into the synagogue. All the doors were flung open, and hundreds of people looked in through the windows. Like a boiling sea, the crowd swelled without cease. Wave upon wave of people arrived at the synagogue, but no one noticed the crowding. Breathlessly, they all watched and listened to Chaim, who stood on a bench smiling a beatific smile and speaking with utter tranquility. Every word that he spoke dropped straight into the listeners’ souls, where it echoed and glowed. With every word an ominous, pure joy, so far and so near, grew and grew.

The sermon, like all of his sermons from that period, did not stick in anyone's memory. But everyone remembers that Chaim’s every word flashed with unbearable joy, like a sword of fire unsheathed to ravage the last vestiges of earthly illusion. By then the Hasidim not only understood, but indeed sensed, that the illusory partition—which apparently separates divine from world, soul from soul-transcendence, and even the existence of the partition itself from its absence—had disintegrated as readily as a mirage. Truly, *eyn oyd milvadoy*. Every breath, every movement was soaked with joy. Seas of joy were poised to flood over the crowds. But the

crowds were tenacious, like Chaim himself. Breathless, they drank in the radiance of Chaim's words. And the more they drank, the thirstier they became. The crowd suddenly roused itself like a single organism, waving its hands in the air and exclaiming, "*Eyn oyd milvadoy, eyn oyd milvadoy!*"—echoing Chaim's habitual rallying cry. The earth itself trembled from the jubilant clamor. Chaim shone from head to toe. To look at him was to draw deep from a well of strength that made it possible to bear the gargantuan waves of ecstasy, the updraft that now buoyed every soul.

"*Eyn oyd milvadoy. . .* absolutely nothing except Him. . ." This was the simple truth, the one and only truth. They did not sense it—they breathed it. And it invigorated them.

Chaim clasped his hands against his breast, as the most devoted do during silent prayer. His face shining, he initiated a song. With the crowd close at his heels, he stepped outdoors into the large square between the synagogue and the last row of shops adjacent to the marketplace. The grateful moonlit night opened its pale arms to the yearning throngs. It is only by divine miracle that such simple men of flesh and blood were able to survive the intensity of that rapture. The upper reaches of Heaven opened, and a torrent of light and joy poured down over the crowd. Chaim went over to a young sapling, tore it out by the roots, and bore it aloft like a glowing whirlwind. "*Eyn oyd milvadoy . . . eyn oyd milvadoy!*"

The crowd moved once again like a single organism, throwing its hands in the air and exclaiming, "*Eyn oyd milvadoy . . . eyn oyd milvadoy!*"

A song boiled up like a sea of light into the moonlit night. People danced a quiet, glowing dance, embracing innocently like children.

Before dawn, the crowd had sung its way beyond the border of town. Within the town, the song's mesmerizing echo lingered for some time.

And so they proceeded—kindling the flame in one town after another. They left each town vibrating with the prodigious tones of an enormous wonder-bell: "*Eyn oyd milvadoy, eyn oyd milvadoy . . .* "

During that time, one older Hasid rushed to Lubavitch to see the Rebbe. They say that he jumped out of the wagon and ran straight into the Rebbe's room.

"Rebbe! The sea has overflowed its shores!"

The Rebbe asked no questions. He locked himself ominously in his room, and an hour later, a rider galloped off with the Rebbe's letter to Chaim Gravitzer. But half an hour later, another rider set forth to call back the first. In this way the Rebbe retrieved his letter—and even today no one knows what he wrote in it.

Meanwhile, one town after another stood up to follow Chaim Gravitzer. His crowd had grown into a full-fledged mob. Old and young alike were swept up into the "Great Conflagration" of *eyn oyd milvadoy . . .*

Then something happened. As was his new, startling habit, Chaim was speaking before an audience somewhere on the outskirts of a town. Suddenly a rider appeared. He made his way through the dense crowd in order to bring Chaim a piece of tragic news: his only son Yossele was on his deathbed, pleading for his father's presence. Not only Chaim, but the entire crowd accepted the news with radiant faces. What is death, anyway? After all, death and life both dissolve completely in the face of divine unity. So the masses put their hands in the air once more, crying out with great joy, "*Eyn oyd milvadoy, eyn oyd milvadoy!*"

Singing heartily, Chaim and his hordes set forth for Chaim's hometown, where his son Yossele lay at the brink of death.

חיים גראַװיצער: (די געשיכטע פֿון דעם געפֿאַלענעם) פֿון דער חבדישער װעלט

III

קיינער אין שטאָט געדענקט ניט גענוי, ווי דאָס איז פֿאָרגעקומען, כאָטש כּמעט אַלע זײַנען געווען ניט נאָר לעבעדיקע עדות, נאָר אויך אָנטייל־נעמערס פֿון דעם דאָזיקן אומגעווײנלעכן געשעעניש. ניט קוקנדיק אויף דעם, אָדער דווקא מחמת דעם, וואָס דאָס דאָזיקע געשעעניש האָט אַזוי אויפֿגעבראַכט גאַנצע שטעט, האָבן זיך דערנאָכדעם אַלע, ווי פֿון אַ חלום, אויפֿגעכאַפּט, זיך מיט גרויס מי געקענט דערמאָנען דאָס איבערגעלעבטע. דער הויפּט האָט דאָס, דאַכט זיך, ניט לאַנג פֿאָרגעקומענע – שוין באַלד אויסגעזען ווי אַ ווײַטע, אַלטע לעגענדע, וואָס האָט שוין קוים פֿאַרמאָגט וועלכע ס׳איז קאָנטורן פֿון אַ פֿאַקטיש לעבעדיקער מעשׂה. און די פֿאַרגאַפֿטע פֿאַנטאַזיע האָט זיך געוואָרפֿן אין דערמאָנונג־קראַמפֿן און ניט־ווילנדיק פֿאַרפֿלאָכטן געשעענע און אויסגעטראַכטע איבערלעבונגען. נאָר אַלע געדענקען מער אָדער ווייניקער דײַטלעך פֿאָלגנדיקס:

באַלד נאָכן גרויסן שבת איז חיים אַהיימגעפֿאָרן. אַ קורצע צײַט נאָך דעם (קיינער ווייס ניט גענוי ווען) האָט מען שוין חיימען ניט דערקענט. ער איז אייגנטלעך ניט אַן אַנדערער געוואָרן, נאָר דאָס שטענדיקע פֿײַער אין אים האָט פֿאַרבלענדנדיק העל אויפֿגעפֿלאַקערט. די אומדערטרעגלעכע, כאָטש אַפֿילו לאַנג דערוואַרטע עליה איז איבער זײַן נשמה געקומען. דאָס לעבן אין און אַרום אים האָט זיך אַנטבלויזט אין זײַן אומגעהײַערער נאַקעטער גאַנצקייט. ס׳איז אַראָפּגעפֿאַלן פֿון דער וועלט דער שטענדיקער שײַן פֿון כּלומרשט טויטער באַזונדערקייט. ווערטער, אותיות, געשטאַלטן, ווירקונגען, געשעענישן – אַלץ איז געוואָרן אומדערטרעגלעך דורכזיכטיק. וווּהין נאָר ער האָט זײַן בליק געווענדט – האָט זיך אָנגעהויבן ווי רויך צעגיין דער לעבנס־נעפּל פֿון דעם גאַנצן וועלטפֿאַרנעם, וועלכע איז דאָך טאַקע נאָר דער חיות־אלקות. ער האָט זיך אַפֿילו ניט אָפּגעשטעלט בײַ דער לעצטער קליינער פּשרה, וועלכע לאָזט נאָך וועלכע ס׳איז וועלט־אָרדענונג. האָבן שוין די חבדישע תּורות פֿון זיך אַליין אַראָפּגעוואָרפֿן די סאַמע דינסטע ווערטער־שאָלעכץ און אַנטפּלעקט זייער פֿאַרבלענדנדיק העלן ליכטקוואַל. אַזוי האָט טאַקע אַלץ, וואָס איז געקומען אויף זײַנע ליפּן אָדער זיך אין אים אָנגערירט, אָנגעהויבן צו לײַכטן און צו גליִען.

חיים האָט זיך אויסערלעך ניט געענדערט. ער האָט נאָר אויסגעזען פֿײַערלעך רויִק און גליִענדיק שטיל. פֿון זײַן גאַנצער מעכטיקער פֿיגור, פֿון זײַנע פֿאַרקלערט־לײַכטנדיקע אויגן, פֿון זײַן שטענדיק הייסן אָטעם, פֿון דעם שטיל־גליִענדיקן ציטער, וואָס האָט זיך אויסגעגאָסן ביז אויפֿן לעצטן קנייטש פֿון זײַן קאַפּאָטע – פֿון אַלץ אין אים האָט געווייעט די פֿײַערלעכע רו פֿון אַן אינערלעך גײַסטיקער באַנומענקייט. אויף אַלץ און אַלעמען האָט ער געקוקט מיט אָפֿענע, נאָר ניט־זעענדיקע אויגן, וועלכע האָבן טאַקע דערפֿאַר גאָרנישט ניט געזען, ווײַל זיי האָבן שוין גאָר אַלץ געזען. דער כּלומרשטיקער שײַן האָט שוין גאָרניט פֿאַרדעקט. אויף

זײַנע ליפּן האָט אָנגעהויבן לײַכטן עפּעס אַ מאָדנער שמייכל. אָנגעהויבן האָט זיך דער שמייכל עפּעס באַלכסונדיק־פֿאַרחלשט אין דעם רעכטןווינקל פֿון זײַן מויל און זיך באַלד מיט אַ ברען פֿאַרלוירן אין דער טיף פֿון דער שוואַרצער באָרד. אַזוי אַרום האָבן זיך קוים־קוים באַוויזן די ווײַסע פֿאַרחלשטע ציין. איז שוין ניט נאָר דער געזיכטס־אויסדרוק, נאָר אָט דער שמייכל אַליין האָט אַרויסגעוויזן עפּעס אַן אַנטציקנדיקע פֿאַרפֿאַלנקייט און מאוימדיק הוילע, מסירת־נפֿשדיקע נאַקעטע אַנטשלאָסנקייט.

האָט זיך טאַקע נאָר געוואָרפֿן אין די אויגן זײַן אויפֿפֿירונג. אַ שטענדיק שטורמישער איז ער עפּעס געוואָרן אַזוי מאָדנע קאָנצענטרירט און שטיל־שווײַגנדיק – עפּעס אַ פֿאַרגאַפֿטע דבֿקות־שטילקייט האָט אײַנגעזאַפּט זײַן שטורמישן אומרו. פֿון ליובאַוויטש זײַנען אָנגעקומען פֿרישע כּתבֿים פֿון די לעצטע רבינס מאמרים, וועלכע חיים האָט אָבער ניט געחזרט, ווי אַלע מאָל, פֿאַרן עולם. אַלץ זעלטענער האָט מען אים געזען אויף חבדישע יומא־דפּגראס און חסידישע נעכטלעך, וועלכע זײַנען אין גיכן, ווי ער, פֿאַרגאַפֿט אַנטשוויגן געוואָרן. ניט וואָס ער איז פֿון מענטשן געלאָפֿן אָדער זיך וויפֿל ס׳איז אָפּגעזונדערט, נאָר ווען ער איז געשטאַנען צווישן עולם, האָבן אַלע ציטעריק געפֿילט זײַן פֿאַרגאַפֿטע דבֿקותדיקע אָפּגעטראָגנקייט. די ערשטע טעג האָבן זיך חסידים נאָך דרך־ארצדיק געגלײַכוווערטלט, מיט דער חבדיש העזהדיקער אויפֿגעבונדנקייט.

– חיים טרינקט משקה אין עולמות־העליונים...

– חיים זוכט שוין אַ ביסעלע ספּירט פֿון יין־המשומר...

– ער דראַפּעט זיך שוין העכער פֿון די עולמות־העליונים...

אַנדערע האָבן געלאָזט אין גאַנג חיימס ווערטער:

– „גחלים לוחשות“ פֿונעם „קאַלכאויוון“...

עלטערע חסידים האָבן זיך פֿון אָנהייב אָן באַצויגן מיט אַן אינערלעכן חשד צו חיימס נײַער אויפֿפֿירונג און זיך אָנגעהויבן באַלד פֿון אים צו דערווײַטערן. אין זײַן נײַעם דרך האָט חיים ניט נאָר ניט געפֿרעגט דעם רבין אָדער זיך מיט אים אַן עצה געהאַלטן, נאָר ער האָט אַפֿילו עפּעס ווי פֿאַרגעסן, אַז ס׳איז פֿאַראַן אַ רבי אויף דער וועלט. עלטערע חסידים האָבן אויף אים געקוקט מיט דער זעלטזאַמער מינע, וואָס האָט ווי געהייסן: מיר האָבן שוין לאַנג געוווּסט, אַז מיט אים וועט זיך גלאַט ניט ענדיקן. זיי האָבן מער געפֿילט, ווי פֿאַרשטאַנען, אַז די נײַע כוואַליעס פֿון חיימס התלהבֿות וועלן ניט צעברעכן, נאָר פּשוט פֿאַרפֿלייצן די אײַזערנע זײַלן פֿון דער חבדישער וועלט, די טויזנט־יאָריקע אייביקע זײַלן פֿון תּורה און ייִדישקייט, וועלכע חבד האָט נאָר אויף זײַן שטייגער באַנײַט און באַלויכטן. פֿון חיימס נײַער אויפֿפֿירונג האָט זיך געטראָגן עפּעס אַ ניט־ייִדיש פֿאַרפֿירערישער ברען פֿון אַ לחלוטין ניט־אײַנגעהאַלטענער, סטיכיש פֿאַרפֿלייצנדיקער עליה.

אַחוץ דעם איז בײַ עלטערע חסידים נאָך צו פֿריש געווען אין זכּרון די מעשׂה פֿון דעם סטאַראָשעליער. דעם אַלטן רבינס אַ תּלמיד, האָט דער סטאַראָשעליער כּמעט מיט דער זעלביקער מסירת־נפֿשדיקער אַנטשלאָסנקייט, ווי חיים גראַוויצער (כאָטש אַפֿילו אויף אַן אַנדער אופֿן), דערזען און אָנגעצונדן אין זיך דאָס גרויסע חבדישע ליכט פֿון געטלעך־פּשוטער שׂימחה און אויפֿגעהויבענער התלהבֿות. טאַקע נאָר אַרויס פֿון די כּלים אין אמתן ביטול צו אלקות. אַזוי האָט זיך טאַקע נאָך דעם אַלטן רבינס הסתּלקות די חבדישע וועלט כּמעט געשפּאָלטן: אַנדערע זײַנען געפֿאָרן צום מיטעלן רבין און אַ טייל חסידים האָבן זיך געצויגן נאָך דעם סטאַראָשעליער. די חבדישע וועלט האָט זיך שטאַרק אַ וואַקל געטאָן. אין דער לופֿט האָט זיך שוין אַ ריח פֿון מחלוקת געטראָגן. דער שׂטן וואַרט דאָך און לעכצט נאָך וואַקלעניש פֿון גרויסע נשמות... ס׳האָט געדויערט אַ שטיקל צײַט און חסידים זײַנען גענוג אויסגעשטאַנען, ביז מ׳האָט ווידער אויפֿגעשטעלט די גאַנצקייט פֿון דער חבדישער וועלט אונטער דער פֿירונג פֿונעם מיטעלן רבין. עלטערע

חסידים האָבן טאַקע איצט מיט גרויס זאָרג געקוקט אויף דער נײַער פֿאַרפֿלייצונגס־סכּנה פֿון דעם גראַוויצער.

מ׳דערציילט, אַז נחום דער אַלטער שוחט האָט זיך טאַקע אײַנגעשטעלט און נאָך געפּרוּווט חיימען איבעררײדן. איינער פֿון די עלטערע זקנים, וואָס זײַנען נאָך געפֿאָרן צום אַלטן רבין זכרונו לבֿרכה, איז נחום דערצו געווען אַ „שאַרפֿע יאַרמלקע“. עטלעכע און זיבעציק יאָר אַלט, האָט נאָך בײַ אים די האַנט ניט געציטערט און ער האָט זיך נאָך אויסגעצייכנט צווישן ייִנגערע שוחטים. ווי אַנדערע עלטערע חסידים, האָט ער מיט שרעק צוגעקוקט, ווי מאומדיק ס׳וואַקסט אין חיימען די פֿאַרפֿלייצנדיקע התלהבֿות, וואָס צינדט אָן און פֿאַרכאַפּט נײַע מוחות און הערצער. באַזונדערס האָט ער זיך דערשראָקן, ווען אַפֿילו אייניקע עלטערע חסידים האָבן נישט געקענט בײַשטיין און האָבן זיך געלאָזט פֿאַרפֿלייצן פֿון דעם שטיל־גלײַענדיקן שטראָם. איז ער שוין איין מאָל אין בית־המדרש צוגעגאַנגען צו חיימען, האָט אים אַנידערגעלייגט די האַנט אויף די פּלייצעס און אַ זאָג געטאָן:

– דו ווילסט טאַקע, חיים, גאָר ווי אליהו הנבֿיא אַ לעבעדיקער אויפֿן הימל אַרויף. נאָר צײַט אליהו הנבֿיא האָט עס קיינער ניט געוואָלט נאָכטאָן. אַפֿילו דער בעל־שם, זכרונו לבֿרכה, האָט זיך דאָס ניט געקענט פֿאַרגינען. וואָרעם ניט דאָס איז דער רצון־הבורא, אַז וועלטן זאָלן זיך דערזען און פֿאַרשווינדן. בײַ דער העכסטער מדרגה דאַרף מען דאָך ערשט האָבן תּורה־ומיצוות, קיין שפּרענקעלע אויף דער וועלט טאָר מען ניט פֿאַרגעסן – נחום די שאַרפֿע יאַרמלקע האָט דעם קול אויפֿגעהויבן און האָט זיך דאָס אַ וואָרף געטאָן – נאָר דער נחש־הקדמוני, די גיפֿטיקע שלאַנג פֿון דער נשמה גייט נאָך כּלומרשט ווײַטער פֿון דעם רצון־הבורא. אָט דאָס איז די תּקיפֿות פֿון דער סיטרא־אַחרא. וואָס קלערסטו זיך? דו מיינסט אין דער אמתן, אַז דו וועסט זיך לאַנג רבקען. אַפֿילו דער סטאַראָשעליער איז דאָך אַזוי ווײַט ניט געגאַנגען. און דערצו...

נחום האָט זיך אין מיטן אָפּגעשטעלט. ער האָט פּלוצעם באַמערקט, אַז חיים הערט אים ניט, אָדער, ריכטיקער, חיים הערט אין זײַנע ווערטער עפּעס לחלוטין ניט דאָס, וואָס ער נחום וויל זאָגן. עפּעס ווי פּלוצעם האָט נחום דערזען חיימס אָפּן, אומגעוויינלעך ליכטיק פּנים. האָט ער, נחום, שוין דערפֿילט, אַז די האַרבסטע ווערטער צעגייען זיך אין דער שטיל גלײַענדיקער גאַנצקייט פֿון חיימס התלהבֿות, ווי שטיקער אײַז אין אַ פֿײַער־אָפּגרונט.

– נחום! טו נאָר אַ רעכטן קוק, האָט חיים צו אים געזאָגט, שטראַלנדיק מיט זײַן פֿאַרחלשטן וווּנדער־שמייכל, – וועסטו שוין דערזען און דערהערן, אַז ס׳איז טאַקע גאָר „אין עוד מלבֿדו“. הערסט, אין עוד מלבֿדו – ניטאָ גאָרנישט אַחוץ אים! ס׳איז אַזוי גרינג אויפֿהייבן און אויסלייזן אַלע וועלטן. מ׳טאָר אַ רגע ניט פֿאַרלירן. ס׳שײַנט דאָך שוין אומעטום דאָס אייביקע ליכט פֿון אין עוד מלבֿדו. נחום, טו נאָר איין רעכטן קוק...

ס׳איז שוין אַזוי מאָדנע, אַז נחום די שאַרפֿע יאַרמלקע שטייט גאָר אַ צעמישטער. דאָס האַרץ האָט בײַ אים פּלוצעם פֿאַרחלשט. עפּעס אַ פֿאַרפֿלייצנדיקע מתיקות האָט אים אַרומגענומען און מאָדנע אָפּגעשוואַכט. וואָס טוט זיך עס דאָ? חיימס אָפֿענע אויגן קוקן אים גלײַך אין דער נשמה אַרײַן און די רייד חיימס דרינגען עפּעס אַליין אַרײַן אין די ציטעריקע טיפֿענישן – וועקן, ציִען, ציִען... אַזוינס האָט ער, נחום, געפֿילט, ווען נאָך אַ זעכצן־יאָריקער ייִנגל האָט ער צום ערשטן מאָל געהערט חסידות פֿון דעם אַלטן רבין, זכרונו לבֿרכה. אפֿשר וואָלט ער טאַקע געבליבן בײַ חיימען אַ ווײַלע – נאָר אויף צו זען... וואָס? נחום האָט זיך שוין טאַקע גאָר דערשראָקן פֿאַר זיך, דערפֿילנדיק עפּעס פֿאַרפֿלייצנדיקס, פֿאַרכאַפּנדיקס... נאָר דווקא די ציִענדיקע מתיקות, די פֿאַרפֿלייצונג־געפֿאַר האָבן געוועקט בײַ אים אַ חשד פֿון סיטרא־אַחרא און אַרויסגערופֿן אין אים די מסירת־נפֿשדיקע איבערגעגעבנקייט פֿון אַן אַלטן חסיד, וואָס שטייט אויף דער

וואַך פֿון די אײַזערנע חסידישע יסודות. האָט ער זיך האַסטיק אַ קער געטאָן און זיך געלאָזט לויפֿן פֿון בית־המדרש. ער איז געלאָפֿן, ניט אומקערנדיק אַפֿילו איין מאָל דאָס פּנים... מ׳זאָגט, אַז ניט פֿאַרגייענדיק אַפֿילו אַהיים, האָט ער לויפֿנדיק פֿון בית־המדרש זיך געלאָזט גלײַך צו פֿוס אין ליובאַוויטש. טאַקע, ווער ס׳האָט זיך נישט געשטעלט חיימען אויפֿן וועג, דער האָט ניט געקאָנט בײַשטיין. אונטער די אויגן האָט מען נאָך שטאַרק געקענט צווייפֿלען, חקרנען, מורא האָבן, איבערקלערן. דערזעט מען אָבער חיימען – ווערט מען שוין אָן ווערטער אַנטציקנדיק שטיל און נשמהדיק פֿאַרגאַפֿט פֿון דעם שטיל גליִענדיקן ציטער, וואָס האָט געווייעט אַפֿילו פֿון דעם לעצטן קנייטש אין זײַן ברייטן שוואַרצן גאַרטל. ווי אַזוי איז דאָס געשען? פֿאַר וואָס און ווי אַזוי כאַפּט זיך דאָס אויף פּלוצעם בײַ יעדן ווי פֿון יענער זײַט נשמה די שטענדיק אײַנגעדרימלטע, מאווימדיק פּשוטע שׂימחה, וואָס מאַכט דעם מענטשן און אַלץ אַרום אים אַזוי אַנטציקנדיק שטיל און ליכטיק? ס׳פֿאַלט גאָר קיינעם ניט אײַן זיך די דאָזיקע פּשוטע פֿראַגן צו שטעלן. דער שטיל גליִענדיקער שטראָם פֿון מאווימדיק פּשוטער התלהבֿות האָט שוין די נשמה עפּעס ווי פֿון אינעווייניק דורכגעדרונגען. נאָך עד־היום, אַז מ׳דערמאָנט זיך, הערט מען זיך נישט אויף צו וווּנדערן, פֿאַר וואָס האָט מען זיך דאַמאָלס אַזוי ווייניק געוווּנדערט. ס׳האָט זיך יעדן געדוכט, אַז ער איז פּשוט געקומען צו זיך, אין די לחלוטין אָפֿענע היכלות פֿון דער אייגענער נשמה.

צום אָנהייב פֿון יענער צײַט האָט זיך חיים איין מאָל נאָך מעריבֿ געזעצט מיטן עולם צום טיש אויף אַ חסידיש ביסל בראָנפֿן. ווי אַלע מאָל, האָט מען געבראַכט ריינעם ספּירט. מ׳האָט שוין אָנגעגאָסן פֿולע גלעזלעך. נאָר איידער מ׳האָט נאָך צײַט געהאַט אַ ברכה אויף דעם בראָנפֿן צו מאַכן, איז דער גאַנצער עולם פֿאַרגאַפֿט אַנטשוויגן געוואָרן. אין איין רגע האָט זיך דער שטיל גליִענדיקער ציטער אויף אַלעמען צעגאָסן. חיים האָט אָנגעהויבן מיט דעם שטענדיק פֿאַרחלשטן שמייכל צו ריידן וועגן דעם ענין פֿון „אין עוד מלבֿדו“. איז אָבער מערקווירדיק, אַז קיינער געדענקט הײַנט נישט זײַנע מאמרים פֿון יענער צײַט, וועלכע האָבן דאָך דאַמאָלס אַלעמען אַזוי אויפֿגעבראַכט. מ׳געדענקט נאָר, אַז די סאַמע פּראָסטע סקאַרבאָווע ווערטער פֿון חסידות האָבן דאַמאָלס בײַ חיימען אָנגעהויבן גאָט ווייס ווי אַזוי צו לײַכטן און צו גליִען. ס׳איז רעכט צו זאָגן, אַז טאַקע נאָר דאַמאָלס האָט מען זוכה געווען צו זען, וואָס הייסט אין עוד מלבֿדו. אַלץ און אומעטום איז גאָט. האָבן שוין אַלע ממש דערפֿילט די גאַנצע מאווימדיקע פּראָסטקייט פֿון אָט דעם גליִענדיקן אמת, די אומדערטרעגלעך קלאָרע שׂימחה. און מיט יעדן וואָרט חיימס וואַקסט די כּלות־הנפֿשדיקע פּראָסטקייט, אין וועלכער ס׳צעגייען אָרט און צײַט. האָט שוין קיינער לחלוטין ניט באַמערקט ווי לאַנג חיים האָט גערעדט. נאָר עפּעס ווי אין מיטן די רייד האָט חיים אויפֿגעהויבן זײַנע אָפֿענע אויגן צו די פֿענצטער און געזאָגט:

– די נאַכט גייט שוין אויס... און די זון גייט אויף אין דעם תּשוקה־געזאַנג פֿון אין עוד מלבֿדו... לאָמיר, ייִדן, גיין אין וואַסער...

מ׳האָט זיך שטיל אויפֿגעהויבן פֿון טיש, אויף וועלכן ס׳זײַנען נאָך געשטאַנען אומבאַרירט די אָנגעגאָסענע גלעזלעך ספּירט. און ווען מ׳איז אַרויס אויפֿן גאַס, האָט שוין טאַקע אָנגעהויבן באַגינען. די ערד איז געלעגן פֿאַרחלשט. אָן ווערטער און באַוועגונג. און אין חלל האָבן בלאַסע באַגינען־שטראַלן געפֿלאָכטן אַ תּשוקה־געזאַנג פֿון דער אויסגייענדיקער שטילקייט:

– און עוד מלבֿדו!...

האָט זיך אָט וואָס געטראָפֿן. שבת אין דער פֿרי נאָכן דאַוונען, ווען אַלע האָבן זיך שוין אָנגעהויבן פֿונאַנדערגיין, איז חיים נאָך געשטאַנען דבֿקותדיק אומבאַוועגלעך אין זײַן ווינקל, ווו ער האָט געדאַוונט. ער איז געשטאַנען מיטן פּנים צו דער וואַנט, דעם טלית איבערן קאָפּ, נאָר די פּלייצעס אונטערן טלית האָבן שוין גליִענדיק געציטערט. האָבן זיך פֿון דעם ווינקל געטראָגן מאווימדיק זיסע קלאַנגען. חיים האָט

מיט אַ מאָדנער מתיקות תּפֿילהדיק פֿאַרגאַפֿט געזונגען. איז שוין ווײַטער דאָס זעלבע. קיינער געדענקט הײַנט נישט יענע וווּנדער־ניגונים. מ׳געדענקט נאָר, אַז זיי האָבן זיך ווי אַ גליִענדיקע פֿרייד אין דער נשמה געגאָסן. האָבן שוין ניט נאָר חסידים, נאָר דער גאַנצער עולם (פּשוטע קרעמערס, בעלי־מלאָכה, סתּם בעלי־בתּים) האָט דערהערט אין זיך דעם תּשוקה־געזאַנג פֿון אין עוד מלבֿדו. טאַקע יעדער האָט געפֿילט די זעלטן פּשוטע גרינגקייט פֿון דער אמתער התעלות.

און אַז דער עולם איז געקומען דעם זעלבן שבת פֿאַר נאַכט צו מינחה, האָט מען געטראָפֿן חיימען נאָך דאַוונענדיק אין דעם זעלבן ווינקל, ווּ מ׳האָט אים אין דער פֿרי געלאָזן. ער איז נאָך אַפֿילו געשטאַנען אין דער זעלבער דבֿקותדיק אומבאַוועגלעכער פּאָזע, ווי אין דער פֿרי: מיטן פּנים צו דער וואַנט, דעם טלית איבערן קאָפּ, שטיל צוקנדיקע פּלייצעס. נאָר די מאוימדיקע מתיקות פֿונעם זינגען איז שוין געוואָרן טאַקע ממש אומגעהויער.

אַ לאַנגע צײַט שפּעטער האָבן זיך אייניקע חבדניקעס געפּרוּווט אויף זייער שפּראַך און שטייגער אויסטײַטשן די הויכע מדרגה פֿון יענעם זינגען. דאָס איז אַ געזאַנג, פֿלעגט מען דערנאָכדעם פּרוּוון זאָגן, פֿון אַ נשמה וואָס דערהערט אין זיך די אמת ליכטיקע אויס־נשמה. אויס־נשמה און נשמה לײַכטן איינע אין דער אַנדערער און ווערן גלײַך בטל אין אלקות. ניין, ניט דאָס, ניט דאָס! ס׳איז נאָך העכער פֿון אַהבֿה־רבה בתּענוגים. דאָס איז אַ געזאַנג פֿון די באַשאַפֿענע וועלטן, וועלכע דערהערן אין זיך אלקות, גלײַך ווי זיי וואָלטן נאָך גאָר ניט באַשאַפֿן געוואָרן. באַשאַפֿן און ניט באַשאַפֿן געוואָרן – ביידע זײַנען באַזונדער און פֿאַראייניקט אין אלקות. דאָס באַהעפֿטעניש פֿון „זײַן“ און „ניט־זײַן“, פֿון „יש“ און „אַין“ אין דעם אור־אין־סוף. דאָס „פֿאַראַן“ און דאָס „ניטאָ“ פֿון דעם כּלומרשטיקן שײַן, קודם־הצימצום און לאַחר־הצימצום – לײַכטן איינע אין די אַנדערע און ווערן בטל אין עצמות־אלקות...

נאָר אָט די אַלע פֿאַרשפּיצטע רייד קענען ניט אַרויסגעבן דעם טעם פֿון אַ געזאַנג, וואָס איז העכער פֿון יעדן וואָרט און נאָמען. שוין בעסער רעדט נישט, זאָגט נישט קיין איינציק וואָרט. קיין איינציק וואָרט! די שׂימחה איז דאַן אין בית־המדרש געווען גרויס, אומגעהײַער גרויס. אַלע זײַנען פֿאַרגאַפֿטע און בלאַסע געשטאַנען, ניט אַראָפּנעמענדיק קיין אויג פֿון דעם גליִענדיקן ווינקל. וואָס מער ס׳ברענט, אַלץ מער הייבט עס ערשט אָן צו ברענען, אַלץ מער ווערט עס ניט אויסגעברענט. האָט זיך שוין דער שטיל גליִענדיקער ציטער איבער דער גאַנצער שול צעגאָסן. ווי אַנטציקט־דערשראָקענע קינדער האָט מען זיך איינע צו די אַנדערע געטוליעט און שטילערהייט געשעפּטשעט:

– חיים גראַוויצער, חיים גראַוויצער...

און ערשט שפּעט אין אָוונט, שבת צו נאַכטס, ווען אין גאַנץ שטאָט האָבן שוין לאַנג וואָכעדיקע פֿײַערלעך געברענט, האָט זיך חיים עפּעס ווי פּלוצעם אומגעקערט מיטן פּנים צום עולם. אַ טשיקאַווע זאַך – מ׳געדענקט דאָס נאָך ווי הײַנט. מיט אַנטציקטער געלאַסנקייט האָט חיים אַראָפּגענומען און צונויפֿגעלייגט דעם טלית. און כאָטש אויפֿן שטיל פֿלאַקערנדיקן פּנים האָט נאָך געגליט דער פֿאַרחלשטער שמייכל, האָט ער דאָך אַזוי געשיקט אָנגעטאָן דאָס היטל אויף דער יאַרמלקע און דעם שבת־אייבערמאַנטל אויף די פּלייצעס. און קוקנדיק אויף אַלץ און אַלעמען מיט ליכטיק־אָפֿענע, נאָר ניט־זעענדיקע אויגן, האָט ער דבֿקותדיק לאַנגזאַם מיט פֿאַרגאַפֿט־זיכערע טריט דעם בית־המדרש פֿאַרלאָזן.

זײַנען אַלע נאָך אַ לאַנגע צײַט נאָך דעם פֿאַרגאַפֿטע און בלאַסע אין שול געשטאַנען. ס׳האָט זיך ניט געוואָלט איבעררײַסן די העל גליִענדיקע שטילקייט. מ׳האָט זיך נאָך אַלץ ווי אַנטציקט־דערשראָקענע קינדער איינע די אַנדערע אָנגעקוקט.

– וואָס זאָגסטו, וואָס זאָגסטו?...

–חיים גראַוויצער!...

ניט וואָס חיימס געשטאַלט איז בײַ יעדן פֿאַר די אויגן געשטאַנען. נאָר יעדער האָט אין זיך אַליין דערהערט און דערפֿילט דאָס ליכטיקע תּשוקה־געזאַנג, וואָס האָט אַלץ מער און מער פֿון יענער זײַט נשמה געטראָגן די אומדערטרעגלעך הוילע שׂימחה, אָט יענע מאָדנע אַנטציקטע פֿאַרפֿאַלנקייט. הײַנט אַז מען דערמאָנט זיך, באַגרײַפֿט מען שווער אַזוינע זאַכן, וואָס זײַנען דאַמאָלס אַזוי קלאָר געווען. מ׳איז דאַמאָלס לחלוטין ניט אויסן געווען חיימען. נאָר ציִענדיק זיך צו חיימען, האָט מען זיך אייגנטלעך געצויגן צו דעם תּשוקה־געזאַנג פֿון אין עוד מלבֿדו וואָס האָט שוין אין יעדער ברוסט געפֿלאַטערט, צו דעם ליכטיקן אָפּגרונט, וואָס האָט זיך שוין בײַ יעדן אין דער אייגענער נשמה געעפֿנט. חיימס געשטאַלט איז נאָר געווען אַ פֿאַרגאַפֿטער ווונק, וואָס האָט אַרויסגערופֿן דעם ליכטיק גליִענדיקן תּוך פֿון דעם אמתן נשמה־לעבן אין יעדן מענטשן. טאַקע יעדער האָט מאוימדיק קלאָר דערפֿילט דאָס אייביק ברענענדיקע נשמה־ליכט פֿון אין עוד מלבֿדו.

– אין עוד מלבֿדו – ניטאָ גאָרנישט אַחוץ אים אַליין.

און לחלוטין פֿאַרלירנדיק זיך, האָט יעדער זיך ערשט רעכט געפֿונען. נשמות האָבן זיך טאַקע דאַמאָלס גאָר אויף אַ נײַעם אופֿן אָנגעצונדן. ניט אומזיסט האָט מען עס דערנאָכדעם גערופֿן די „גרויסע שׂרפֿה“. און אַרויסגייענדיק פֿון שול האָט שוין דער עולם ניט געוואָלט און ניט געקאָנט זיך באַפֿרײַען פֿון דעם ליכטיקן תּשוקה־געזאַנג.

ס׳איז דאַמאָלס אַ שיינע זומערדיקע לבֿנה־נאַכט געווען. די לבֿנה האָט אויף אַלץ געקוקט מיט ליכטיקע, נאָר ניט־זעענדיקע אויגן. זי האָט זיך פֿאַרגאַפֿט געדרייט צווישן ליכטיקע שטערן און קלאָר ווײַסע וואָלקנס. די ערד האָט נאָר די זכיה געהאַט אויף איר צו קוקן. איז שוין אָבער דערפֿון אַליין די שוואַרצע פֿינצטערע ערד נתעלה געוואָרן אין אַ ליכטיק זילבערנער לבֿנה־וועלט.

אַן ערך אַ שעה פֿאַר האַלבער נאַכט זײַנען אין די גאַסן אַרום די הײַזער, ווי ס׳פּאַסירט אָפֿט אין אַ זומערדיקער נאַכט אויפֿן בעל־הבתּישן שטייגער, רעדלעך מענטשן געשטאַנען, וועלכע האָבן אָבער איצט צוזאַמען עפּעס מאָדנע פֿאַרקלערט געשוויגן אָדער שטילערהייט גערעדט:

– חיים גראַוויצער, חיים גראַוויצער...

פּלוצעם איז עפּעס, רחמנא־לצלן, ווי אַ בלינדע סטיכיע אויף אַלעמען אָנגעקומען. פֿאַרשיידענע רעדלעך האָבן זיך צוזאַמענגעגאָסן. ס׳איז אין איין רגע אויסגעוואַקסן אַ גרויסער עולם, וואָס האָט זיך פֿאַרשמאַכט געלאָזט לויפֿן, טאַקע ממש ווי באַנומענע. מ׳איז אַריבערגעקראָכן, גאָט ווייס ווי אַזוי און צוליב וואָס, עפּעס איבער אַ פּלויט, זיך דערקליבן צו די פֿענצטער פֿון חיימס שטוב. די פֿענצטער זײַנען געווען אומבאַלויכטן. מ׳האָט זיך פֿאַרשמאַכט צוגעקוקט און אין איין פֿענצטער האָט מען דערזען: לעבן סאַמע פֿענצטער איז געזעסן חיים גראַוויצער, באַגאָסן פֿון לבֿנה־ליכט. די הענט שטיל צונויפֿגעלייגט אַרום גאַרטל, דער פֿאַרחלשטער שמייכל אויפֿן גאַנצן פּנים פֿאַרגאַפֿט צעגאָסן. האָט מען שוין אין זײַן פּנים דערזען אַזוינס, פֿון וואָס ס׳האָט זיך ממש געהויבן דער מוח. זײַנען מענטשן געפֿאַלן אויף די פּנימער און פֿאַרגאַפֿט געשריגן:

– חיים גראַוויצער, חיים גראַוויצער!...

אויף מאָרגן האָט מען נאָך די קראָמען געעפֿנט. די וועלט האָט זיך אויף איר שטייגער געפֿירט. ווי אַלע מאָל איז חיים גראַוויצער געגאַנגען אין דער פֿרי פֿאַרבײַ די קראָמען אין בית־המדרש. זײַנען פֿון די קראָמען אַרויסגעלאָפֿן קרעמער אין די פֿאַרשמאָלצענע קאַפּאָטעס. און נאָכקוקנדיק חיימס פֿאַרגאַפֿטע זיכערע טריט, האָבן זיי זיך ווי די קינדער געטוליעט איינער צום אַנדערן און שטילערהייט געשעפּטשעט:

– חיים גראַוויצער, חיים גראַוויצער!...

ניט ווײַט פֿון בית־המדרש זײַנען פֿון די הײַזער אַרויס ווײַבער און קינדער און הייבנדיק די הענט צו חיימען מיט גרויס שׂימחה געשריגן:

– חיים גראַוויצער, חיים גראַוויצער!...

האָבן שוין אַלע פֿאַרשטאַנען, אַז אַזוי קען זיך שוין דאָס לאַנג ניט ציִען. אָדער אַלע וועלן זיך שוין גאָר אויפֿהייבן צו חיימען און וועלן מיט אים צוזאַמען אויסגיין אין דעם תּשוקה־געזאַנג פֿון אין עוד מלבֿדו, אָדער חיים וועט, חלילה, צוריק צו די מענטשן אַראָפּפֿאַלן. אַלע האָבן געפֿילט, אַז אַ גרויס פֿײַער שוועבט אויף דער שטאָט, וועלכע ברענט שוין אייגנטלעך – אָט־אָט וועט די „גרויסע שׂרפֿה“ אין אומגעהײַערע פֿלאַמען אויסברעכן.

האָט דאָס שוין טאַקע געטראָפֿן דעם זעלבן טאָג פֿאַר נאַכט. עפּעס ווי פּלוצעם האָט זיך דער שטיל גליִענדיקער ציטער איבער דער גאַנצער שטאָט צעגאָסן. קיינער געדענקט הײַנט נישט גענוי, ווי אַזוי ס׳האָט זיך אָנגעהויבן. גאָט ווייס פֿון וואַנען און ווי אַזוי האָט זיך עס אַרום פֿאַרנאַכט ווי אַ פֿאַרבלענדנדיק העלער בליץ די גאַנצע שטאָט דורכגענומען עפּעס אַן אומגעוויינלעכע ידיעה. די דאָזיקע ידיעה האָט, ווי ס׳פּאַסירט אָפֿט מאָל, דווקא דערפֿאַר אויסגעזען באַזונדערס אומגעוויינלעך און אומדערוואַרט, ווײַל מ׳האָט שוין אויף איר לאַנג מיט אַזאַ אָנגעשטרענגטער, כאָטש באַהאַלטענער אומגעדולד געוואַרט. ווי אַ מאוימדיק־ליכטיקע בשׂורה האָט עס אַלעמען איבעררײַשט:

– חיים גראַוויצער, חיים גראַוויצער רופֿט... ער רופֿט...

– וואָס? חיים גראַוויצער אַליין?...

עפּעס אַ מאָדנע אַנטציקנדיקע אימה איז אויף דער שטאָט אָנגעפֿאַלן. מ׳געדענקט דאָס נאָך ווי הײַנט. מענטשן האָבן אַלץ פֿון די הענט געוואָרפֿן, קרעמער האָבן אַפֿילו די קראָמען ניט גוט פֿאַרמאַכט. אַלע האָבן זיך פֿאַרגאַפֿטע געלאָזט לויפֿן. ס׳איז אַזש געוואָרן שוואַרץ אין די גאַסן. פֿון אַלע עקן שטאָט, פֿון פֿאַרשיידענע גאַסן איז מען געלאָפֿן דורכן מאַרק אין דער אַלטער שול, פֿון וואַנען חיים איז נאָך הײַנט ניט אַרויסגעגאַנגען. אַ געוואַלדיקער מענטשנשטראָם האָט זיך מיט גרויס אימפּעט אַרײַנגעגאָסן אין שול. מ׳האָט געעפֿנט טיר און פֿענצטער, דורך וועלכע ס׳האָבן פֿאַרשמאַכט אַרײַנגעקוקט הונדערטער מענטשן. ווי אַן אינערלעך ברויזנדיקער ים, האָט דער עולם ניט אויפֿגעהערט צו וואַקסן. מיט יעדער רגע האָבן זיך צו דער שול נײַע כוואַליעס פֿון מענטשן געטראָגן. נאָר קיינער האָט לחלוטין ניט געפֿילט די אוממענטשלעכע ענגשאַפֿט. פֿאַרגאַפֿטע און איבערגעראַשטע, האָבן אַלע ממש מיט אײַנגעהאַלטענעם אָטעם געזען און געהערט חיימען, וואָס איז געשטאַנען עפּעס אויף אַ באַנק מיט אַ ליכטיק שמייכלענדיק פּנים און מיט אַן אומפֿאַרשטענדלעך אַנטציקנדיקער רו גערעדט. יעדעס איינציק וואָרט האָט זיך ממש אין יעדנס נשמה אָפּגערופֿן און געלויכטן. האָט שוין מיט יעדן וואָרט אָנגעהויבן אומגעהײַער צו וואַקסן די אַזוי ווײַטע און אַזוי נאָענטע מאוימדיק קלאָרע שׂימחה. דער מאמר, ווי אַלע זײַנע מאמרים פֿון יענער צײַט, איז אין זכּרון ניט געבליבן. מ׳געדענקט אָבער ווי הײַנט, אַז יעדעס וואָרט האָט מיט אומדערטרעגלעכער שׂימחה געבלישטשעט, ווי אַן אַנטבלויזטער פֿײַערשווערד, וואָס צערײַסט די לעצטע שיריים פֿון דעם כּלומרשטיקן לעבנס־נעפּל. האָט שוין דאַמאָלס יעדער ניט נאָר פֿאַרשטאַנען, נאָר אויך ממש געפֿילט, אַז ווי אַ שטרוי־דמיון איז פֿאַרשווּנדן די שײַן־מחיצה, וואָס טיילט כּלומרשט אלקות און וועלט, נשמה און אויס־נשמה, אַפֿילו דאָס זײַן און ניט־זײַן פֿון דעם שטרוי־דמיון, פֿון דער שײַן־מחיצה אַליין. טאַקע גאָר אין עוד מלבֿדו. איז שוין יעדער אָטעם, יעדער קער געווען מיט שׂימחה אָנגעזאַפּט. באַלד האָבן גאַנצע ימים פֿון שׂימחה געזאָלט פֿאַרפֿלייצן דעם עולם. איז אָבער דער עולם, ווי חיים, געווען שטאָל און אײַזן. מיט אײַנגעהאַלטענעם אָטעם האָט מען געטרונקען די ליכט פֿון חיימס רייד. און וואָס מער מ׳טרינקט, אַלץ

מער ווערט מען דורשטיקער. פּלוצעם האָט זיך דער גאַנצער עולם ווי איין מענטש אַנטציקט אַ כאַפּ געטאָן, אויפֿגעהויבן די הענט אין דער הייך און מיט גרויס שׂימחה פֿאַרגאַפֿט געשריִען:

– אין עוד מלבֿדו, אין עוד מלבֿדו!...

דאָס האָט מען אַ פּנים אַזוי אונטערגעכאַפּט חיימס ווערטער. ממש די ערד האָט אַ ציטער געטאָן פֿון דעם יובל־געשריי. חיים האָט אין גאַנצן געשטראַלט. קוקנדיק אויף אים, האָט מען באַקומען נאָך מער כּוחות צו טראָגן די אומגעהײַער וואַקסנדיקע שׂימחה, די אומדערטרעגלעכע עליה, וואָס איז איבער יעדער נשמה געקומען. מ׳האָט שוין נישט נאָר געפֿילט, נאָר ממש געטאָעמט מיט דעם איין־און־איינציקן פּשוטן אמת, וואָס איז געווען אַזוי מאוימדיק קוויקנדיק:

– אין עוד מלבֿדו... ניטאָ גאָרניט אַחוץ אים...

פּלוצעם האָט חיים עפּעס אַזוי מאָדנע צונויפֿגעלייגט די הענט אויף דער ברוסט, ווי נאָר אייניקע טוען עס פֿון דבֿקות בײַ דער שטילער שמונה־עשׂרה. מיט אַ ליכטיק שטראַלנדיק פּנים און מיט גרויס געזאַנג איז חיים און נאָך אים דער גאַנצער עולם אַרויס אויפֿן גרויסן פּלאַץ, וואָס צווישן דער שול און דער לעצטער רייע קראָמען אונטערן מאַרק. אַ גליקלעך שיינע לבֿנה־נאַכט האָט דעם פֿאַרגאַפֿטן עולם אירע פֿאַרשמאַכטע אָרעמס געעפֿנט. איז דאָס געווען פּשוט אַ נס־מן־השמים, וואָס מענטשן, בשׂר־ודמס, האָבן אַזוינס געקענט דאַמאָלס אַריבערטראָגן. די לעצטע הימלען האָבן זיך געעפֿנט. ס׳האָט זיך אויף מענטשן אַ לאָז געטאָן ממש אַ מבול פֿון ליכט און שׂימחה. חיים איז אַ שטראַלנדיקער צו אַ יונגן בוים צוגעגאַנגען, אים מיט די וואָרצל אויסגעריסן און זיך ווי אַ גליִענדיקער וויכער געטראָגן:

– אין עוד מלבֿדו!... אין עוד מלבֿדו!...

דער עולם האָט זיך ווײַטער ווי איין מענטש אַ כאַפּ געטאָן, פֿאַרגאַפֿט די הענט אין דער הייך געהויבן און מיט אומגעהײַערער שׂימחה געשריגן:

– אין עוד מלבֿדו!... אין עוד מלבֿדו!...

ווי אַ ליכטיק שטילער ים האָט זיך אַ פֿאַרגאַפֿט געזאַנג אין דער לבֿנה־נאַכט געהויבן. מענטשן האָבן זיך מיט קינדערשער תּמימות אַרומגענומען און שטיל גליִענדיק געטאַנצט.

נאָך פֿאַר באַגינען איז מען מיט געזאַנג פֿון שטאָט אַרויס. האָט נאָך אַ לאַנגע ווײַלע אָפּגעהילכט אין שטאָט דאָס פֿאַרגאַפֿטע געזאַנג. אַזוי איז מען געגאַנגען און אָנגעצונדן איין שטאָט נאָך דער אַנדערער. און אין וואָסער שטאָט מ׳איז ניט געקומען, האָבן שוין אין דער לופֿטן געפֿלאַטערט, ווי די מאוימדיקע קלאַנגען פֿון אַן אומגעהײַערן ווונדערגלאָק:

– אין עוד מלבֿדו!... אין עוד מלבֿדו!...

איינער אַן אַלטער חסיד איז געלאָפֿן דאַן קיין ליובאַוויטש צום רבין. מ׳דערציילט, אַז גלײַך פֿון וואָגן איז ער אַרײַנגעלאָפֿן מיט אַן אימפּעט צום רבין אין חדר.

– רבי! דער ים איז אַרויס פֿון די ברעגעס...

דער רבי האָט זיך ניט פֿונאַנדערגעפֿרעגט. ער האָט זיך מאוימדיק אָפּגעשפּאַרט. אין אַ שעה אַרום איז אַרויסגעפֿאָרן אַ רײַטער מיט דעם רבינס אַ בריוו צו חיים גראַוויצער. נאָר אין אַ האַלבער שעה אַרום איז שוין געלאָפֿן אַ צווייטער רײַטער אומקערן דעם ערשטן. אַזוי האָט דער רבי זײַן בריוו צוריקגענומען און מ׳ווייס עד־היום נישט, וואָס ער האָט געשריבן.

דערווײַל האָט זיך אויפֿגעהויבן איין שטאָט נאָך דער אַנדערער. נאָך חיימען איז שוין נאָכגעגאַנגען אַן עם־רבֿ. אַלט און יונג האָבן זיך פֿאַרגאַפֿט געטראָגן אין דער „גרויסער שׂרפֿה“ פֿון אין עוד מלבֿדו...

האָט שוין אָט וואָס געטראָפֿן. ערגעץ אַרום אַ שטעטל איז חיים געשטאַנען און אויף זײַן נײַעם ווונדער־שטייגער גערעדט פֿאַרן עולם. פּלוצעם האָט זיך צו אים גאָט ווייס ווי אַזוי אַ רײַטער דורכגעריסן

און אים אַ טרויעריקע בשׂורה געבראַכט: חיימס בן־יחיד, יאָסעלע, ליגט אַ גוסס אויפֿן קראַנקנבעט און בעט רחמים דעם טאַטן, ער זאָל צו אים קומען. ניט נאָר חיים, נאָר אַלע האָבן מיט שטראַלנדיקע פּנימער די ידיעה אויפֿגענומען. וואָס איז דען טויט? טויט און לעבן ווערן דאָך גלײַך בטל און ניכלל אין אלקות. האָבן זיך שוין ווײַטער אַלע ווי איין מענטש אַנטציקט אַ כאַפּ געטאָן, פֿאַרגאַפֿט די הענט אין דער הייך געהויבן און מיט גרויס שׂימחה געשריגן:

– אין עוד מלבֿדו, אין עוד מלבֿדו!...

חיים און דער גאַנצער עולם האָבן זיך מיט גרויס געזאַנג געלאָזט גיין אין חיימס שטאָט, ווּ יאָסעלע איז איצט אַ גוסס געלעגן.